

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 23 • sayı / issue: 1 • yaz / summer 2023

Mısır Merkezli Yürütölen Fasih Arapçayı Tahrif Çalışmaları*

Egypt Centered Fasih Arabic Falsification Studies

Encümen Bayram*

Öğretim Görevlisi Dr., Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı
Lecturer PhD, Akdeniz University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
Antalya / Türkiye
encumenbayram@akdeniz.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-6891-3680>

Kıyasettin Arslan

Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
Assist. Prof., Akdeniz University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric
Antalya/ Türkiye
kiyasettinarслан@akdeniz.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-2191-7582>

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1172817

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 08.09.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 30.03.2023

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2023

Cite as / Atıf: Bayram, Encümen- Arslan, Kıyasettin. "Mısır Merkezli Yürütölen Fasih Arapçayı Tahrif Çalışmaları". *Marife* 23/1 (2023) 219-234. <https://doi.org/10.33420/marife.1172817>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * 15th International Congress on Language, Culture and Literature Studies is produced from the oral declaration presented under the same name. /15. Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Kongresi'nde aynı adla sunulan sözlü bildiriden üretilmiştir.

Mısır Merkezli Yürütülen Fasih Arapçayı Tahrif Çalışmaları

Özet

Arapça, 19. yüzyılda başta ideolojik ve siyasi nedenler olmak üzere pek çok sebepten dolayı farklı tartışmalara sahne olmuştur. Onun yüz yüze kaldığı durumun taşıdığı önemi, düşünsel boyutlarıyla incelemek gerekmektedir. Zira bu düşünceyi ortaya çıkaran nedenleri ve onun beslendiği kaynakları ortaya koymak, Arapçanın yeniden yapılandırılmasına dair söylemin nasıl bir gerçeklik taşıdığının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Nitekim Napolyon komutasında 1798 yılında Mısır'ın işgal edilmesiyle sosyal, siyasal, dil ve edebiyat alanlarında pek çok değişim meydana gelmiştir. Bir yandan fasih dilin çağın ihtiyaçlarını karşılamadığı iddiasıyla kaldırılması ve yerine halk lehçesinin kullanılmasına dair çalışmalar sürerken diğer yandan fasih dilin öğretilmesinin zor olduğu savıyla kolaylaştırılmasına ve alfabesinin değiştirilmesine yönelik çalışmalar da yoğunlaşmıştır. Söz konusu tahrif çalışmalarını ilk başlatanlar, Araplardan ziyade yabancılardır: Aslı Arap olmayan misyon şefleri ile müsteşriklerin başını çektiği bu tahrif çalışmalarının daha sonra Araplarca da omuzlanması dikkat çekmektedir. Nitekim başlatılan mevzubahis tahrif çalışmalarını yapanları iki gurupta toplamak mümkün gözükmemektedir: Birincisini, müsteşrikler ve Napolyon'la beraber Mısır'a gelen yabancı memurlar oluşturan ikinci gruba ise Araplar oluşturmaktadır. Aynı zamanda o, dil özelinde öğrenci-uzman ayırımına da dikkat çekmiştir. İbn Hazm (ö. 1064), İbn Tümert (ö. 1128), İbn Madâ (ö. 1196), İbn Rüşd (ö. 1198) ve İbn Haldûn (ö. 1406) Arap dili gramerinde yani nahivinde ıslahatçı görüşte olan eski dönem dil bilginlerindendirler. İbn Hazm'ın nahivle ilgili yenilenme (tecdîd) anlayışının metodolojik ve pedagojik açıdan yararlı olduğu söylenebilir. Bundan dolayı kendisinden sonra gelen İbn Tümert, İbn Madâ ve diğer Arap nahivciler ondan etkilenmişlerdir. Ancak nahivle ilgili çalışmalara kapsamlı, anlaşılır ve sistematik bir şekilde karşı duran, çağdaşı İbn Hazm'ın yaptığı dil reformlarından etkilenen kişi, İbn Madâ olmuştur. Ancak bütün bu çalışmalar, fasih Arapçaya en ufak bir hâlel getirmemiş aksine onun öğretilmesi noktasında yeni metodolojilerin bulunması hedeflenmiştir. Mısır merkezli çalışmalar, gaye ve yöntem bakımından bunlardan ayrılmaktadır. Söz konusu çalışmaların öncülüğünü Batılılar yapmışlardır. Onları takiben Müslim ve gayrimüslim Araplar da bu çalışmalara katkıda bulunmuşlardır. Onlar, konu dâhilinde çeşitli basım-yayın araçları kullanarak fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Bu araştırma, Mısır merkezli yürütülen Kur'ân dili/fasih Arapçayı tahrif etmeye yönelik çalışmalar üzerinden bina edilmiştir. Ayrıca konuyla alakalı ortaya konulan başlıklardaki gruplara ait çalışmaların neler olduğuna değinilerek bunların ilgili camialarda nasıl bir yankı uyandırdığı üzerinde de durulmuştur. Araştırma neticesinde, Mısır'da dili tahrif etmeye yönelik çalışmaların, doğrudan fasih Arapçayı hedef aldığı ve bu çalışmaların Batı orjinli kişilerce başlatıldığı daha sonra bazı Mısırlı Araplarca da buna katkı sağlandığı müşahede edilmiştir. Aynı zamanda sözü edilen çalışmaların, hâlihazırda devam eden eğitim sürecinde, fasih dil mi yoksa diyalekt mi? kullanılmalı şeklindeki birtakım sıkıntılara sebebiyet verdiği ve Mısırlı eğitimcilerin tercihleri hususunda sorunlar doğurduğu neticesine varılmıştır. Bu çalışmadan önce Arapçaya yapılan müdahaleleri konu edinen çalışmalar, bireyler üzerinden yapılmıştır. Bu araştırma Mısır merkezli yürütülen çalışmaları kapsamaktadır. Ayrıca araştırma, Arapçayı tahrif çalışmaları konusunda araştırma yapacaklara bir literatür bilgisi sunmakta, Arapçayı tahrif çalışmalarının kimler tarafından yürütüldüğüne dair tasnif bilgisi aktarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Fasih Arapça, Halk diyalekti, Tahrif çalışmaları, Misyon şefleri, Teshil, Tecdid.

Egypt Centered Fasih Arabic Falsification Studies

Summary

In the 19th century, Arabic has been a source of different views for many reasons, especially ideological and political reasons. It is necessary to examine the importance of the situation in which he faces with his intellectual dimensions. Because revealing the causes and sources of its nutrition will help to understand how the rhetoric about the reconstruction of Arabic is a reality. In fact, Napoleon's

command had many changes in social, political, language and literature in 1798, when Egypt was occupied. While studies on abolition and the use of public dialectics have been carried out in the claim that the language of fascism does not meet the needs of the age, studies have also been focused on facilitating and changing its alphabet, with the argument that it is difficult to teach fascist language. The first people to start such destruction work are foreigners rather than Arabs: It is notable that these destruction works, which are led by the non-Arab mission chiefs and the obscenities, are then shouldered by the Arabs. In fact, it is possible to collect the destruction of the subject initiated in two headings: The first is the Arab group, while the second group is creating foreign officers coming to Egypt with the obscenities and Napoleon. It is also helpful to understand the issue by pointing out Arabs as Muslims and illegitimates in itself. When viewed in historical navigation, there are a number of studies such as facilitating the teaching of Arabic language (exhibits), renewing (tecdîd) to make it more effective. The first reaction to the lack of method and difficulty of the Arabic grammar is Halef el-Ahmer (d. 796) and hand-held (d. 869). Al-Çâhiz has pedagogically criticized classical education and has indicated that the classical system can be heavy for those who learn Arabic for the first time. Ibn Tumert (d. 1128), Ibn Madâ (d. 1196), Ibn Rusd (d. 1198) and Ibn Haldûn (d. 1406) they are among the oldest language scholars in the Arab language grammar, or in the discourse of rejuvenation. It can be said that Ibn Hazm's understanding of the renovation (tecdîd) regarding the displeasure is methodologically and pedagogically beneficial. Therefore, Ibn Tumert, Ibn Madâ and other Arab natives who came after him were attracted to him. However, his work on the Nahivi was in a comprehensive, understandable and systematic way the main opposition, who wanted to simplify the Arab grammar, and who was affected by Ibn Hazim, who would lay the groundwork for discussions and research after him on reforms related to his age and language, and became the famous Andalusian Ibn Madâ. However, all of these studies have not brought the faintest to Arabic, but they have been aimed at finding new methodologies at the point of teaching it. However, Egyptian-based studies are separated from them in terms of purpose and method. The Westerners have pioneered the work in question. After them, the Arabs have contributed to this work. They tried to spread their ideas using various print-publishing tools within the subject. Here we have built our research through studies to defuse the Egyptian-based Kur'ân language/fasih Arabic. Before this study, studies on interventions in Arabic were conducted on individuals. This research includes studies conducted in Egypt. In addition, the research presents a literature information for those who will do research on the destruction of Arabic and conveys the classification information about who carried out the studies of defacing the Arabic language.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Fasih Arabic, Dialect, Falsification studies, Mission chiefs, Teshil, Tajdid.

Giriş

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan tabii bir unsurdur. Yeryüzünde binlercesinin varlık gösterdiği ve meleke düzeyinde sadece insan ırkının sahip olduğu bu aletle, duygu, düşünce ve fikirlerin aktarılması sağlanır. İşte böylesi bir avantajla insan, diğer tüm yaratılmışlar arasında bir üstünlük elde eder. Arapça da diller arasında aynı zamanda din dili hüviyetine sahip olmasından dolayı öne çıkar.

Gerçek şu ki dil, Allah Teâla'nın kullarına verdiği nimetlerin en büyüklerinden birisidir. Allah, yarattığı varlıklar içerisinde insana bu yetiyi vermekle onu özel kılmıştır. Nitekim bir söylem ve iletişim aracı olarak dilin tanımını da onun kelamından ifade etmekte yarar vardır. Allah Teâla: (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا) "Allah, Hz.

Adem'e bütün isimleri öğretti"¹ şeklinde buyurmaktadır. Bu âyetin tefsirinde Allah'ın, Hz. Âdem'e dili, varlıklara isim vermeyi ve dili icat etme kabiliyetini öğrettiğinin yanı sıra yazının da öğretildiği² belirtilmekte olup bu da dilin ve yazı

¹ Bakara, 2/31.

² Hayreddin Karaman-İbrahim Kafi Dönmez, *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2. baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 1: 104.

denilen sembollerin insan için ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Muharrem Ergin'in dile dair yaptığı tanım da şu şekildedir: *Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir.*³ Bunun yanı sıra dilbilim kaynaklarında ona dair farklı tanımlar da dikkat çekmektedir. Ancak söz konusu tanımları burada tekrar etmenin çalışmanın kapsamını genişleteceğinden tekrardan zikrine gerek duyulmamıştır.⁴

Öte yandan fasih Arapça ise Kur'ân-ı Kerim'in dilidir. Arap lehçeleri içerisinde en duru lehçe olan Kureyş lehçesi ve İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in anadilidir. Aynı zamanda fasih dil, Allah tarafından (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) "Şüphesiz o Zikr'i (Kur'ân-ı) biz indirdik.⁵ Onun koruyucusu da elbette biziz." âyetiyle korumaya alınmıştır. Fasih dil, Ku'ân'ın nazil olmasından sonraki dönemden günümüze kadar bütün Arap toplumlarının resmi dili olma hüviyetine kavuşmuştur. Hali hazırda yirmi iki Arap ülkesinin resmi dili olmasından dolayı buralarda bütün eğitim-öğretim ve haberleşme faaliyetleri onunla sağlanır.⁶

19. yüzyılda zorluk, karmaşıklık, öğretim ve eğitim gibi nedenlerden dolayı Arap dili üzerinde tartışmalar yoğunlaşmıştır. Onun bu yüzyıldan itibaren içine düştüğü yeniden yapılandırmaya dair durumu, düşünsel boyutlarıyla incelemek gerekmektedir. Zira bu düşünceyi ortaya çıkaran nedenleri ve onun beslendiği kaynakları ortaya koymak, Arapçanın yeniden yapılandırılmasına dair söylemin nasıl bir gerçeklik taşıdığına da yardımcı olacaktır. Nitekim 1798 yılında Napolyon'un komutasında Mısır'ın işgal edilmesi Arap dünyasında modernleşmenin ve çağdaş dönemin başlangıcı sayılmakla beraber bu dönemde Batının tesiriyle Arap ve diğer ırklara mensup aydınlar, misyon şefleri ve dille iştiğal edenler arasında Arapçanın modern çağa ayak uyduramadığına dair bazı fikirler belirmeye başlamış ve fasih Arapçanın bu çağın ihtiyaçlarına cevap vermediği düşüncesi üzerinde durulmuştur:⁷ Öyle ki bu dilin, alelade bir insanın duygu ve düşüncelerini ifade etmekte yetersiz kaldığı iddiasıyla onun halk lehçesiyle değiştirilmesi, sonra da yerleşik lehçelerin hakim kılınması düşünceleri doğmuştur.

Tarihî seyir içerisinde bakıldığında lahnın (irâbda/harekelerde hata etmek) önlenmesi ve Arap dilinin öğretiminin daha etkin yapılması için dilin kolaylaştırılması (teshîl/teysîr) yani dil kurallarını, öğrenciye sunarken onu mümkün olduğunca kolaylaştırarak vermek, yenilenmesi (tecdîd); dilde köklü değişiklikler yapmak, iyileştirilmesi (ihyâ); nahive canlılık kazandırmak, dilsel karmaşıklığı ortadan kaldırmak ve daha verimli hale getirmek, dilin basit hale

³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2019), 3.

⁴ Bu tanımlar için bkz. Noam Chomsky, *Dil ve Sorumluluk*, çev. Hüsnü Özasya (İstanbul: Ekin Yayınları, 2002), 90.

⁵ Hicr, 15/9.

⁶ Pulat Tacar, *Kültürel Haklar: (Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi)* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996), 71.

⁷ Suphi Sâlih, *Dirâsât Fî Fıkhî'l-Luğa (Dâru'l-'ilm li'l-melâ'în, 1976)*, 356.

getirilmesi (tebsî); gibi birtakım çalışmalar karşımıza çıkmaktadır.⁸ Söz konusu çalışmalar, Arapçanın dilbilgisi ilmi; nahiv ilminin yöntem eksiklikleri ve zorluğu ile alakalıdır.

Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 688) tarafından lahnı önlemek namına ortaya konulan ilk çalışmalardan⁹ sonra beliren tepkiler, Halef el-Ahmer (ö. 796), Câhız (ö. 869), Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân ez-Zeccâcî (ö. 949), Ebû Bekr Muhammed ez-Zubeydî (ö. 990), İbn Hazm (ö. 1064), İbn Madâ el-Kurtubî (ö. 1196), İbn Rüşd (ö. 1198) ve İbn Haldûn (ö. 1406) tarafından ortaya konulmuştur. Onların dil ile ilgili çalışmaları daha çok âmil-mamûl ilişkisi¹⁰, kıyas¹¹ ve nahiv konularına yönelik olmuştur.¹²

Nitekim Halef el-Ahmer'in *Mukaddimetun fi'n-Nahv* adlı eseri, nahivin değiştirilmesi hususunda yazılmış ilk muhtasar kaynak olmakla beraber Arap dilini öğrenenler için onu kolaylaştırmayı amaçlayan ilk yazılı eser olma özelliğini de kazanmıştır. Halef el-Ahmer, söz konusu eserinin girişinde Arap dilini öğretenlerin yani ona göre nahivcilerin, konuları gereksiz bir şekilde uzattıklarını, dildeki illetlere yenilerini eklediklerini, böylece dili zorlaştırdıklarını belirtmiş ve dilin yenilenmesi gerektiği üzerinde durmuştur.¹³

Halef el-Ahmer'i takip eden Câhız da *Kitâbu'l-hayavân* adlı eserinde Arap nahivinin son derece karmaşık olduğunu belirtmiş ve onun daha açık hale getirilmesi noktasında tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁴ Zeccâcî de *el-Cumel fi'n-nahv* isimli eserinde nahiv öğretimini basitleştirmeye çalışarak çok karmaşık cümleler ve felsefi yorumlardan kaçınmıştır. Ancak Kur'ân, şiir ve mesellerden verdiği örnekleri, daha çok nahiv kaidelerini temellendirmek ve anlaşılır kılmak için tercih etmiştir.¹⁵ Diğer yandan Zubeydî de *el-Vâdih* adlı eserinde Arapça gramerin daha da kolaylaştırılabileceği üzerinde durmuş ve dili öğrenmeye çalışan öğrenciye şiir, Kur'ân-ı Kerim ve darb-ı mesellerden örnekler sunulması yerine onun çevresinden aşına olduğu kültür yapısına ait örneklerin verilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁶

İbn Hazm ise nahivin eksik yönlerini tespit etmiş ve onu bir temele oturtmaya

⁸ Şahin Şimşek, *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri* (Ankara: İlahiyat, 2019), 69-72.

⁹ Muhammed b. Sellâm Cumahî, *Tabakâtu fuhûli's-su'ara* (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 12.

¹⁰ Âmil, Arapça bir kelimenin sonunun irâb âlametlerinden birisinin üzere olmasını zorunlu kılan durum anlamındadır. Bu teori, Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin çalışmaları ve Hz. Ali'nin yönlendirmeleriyle vücut bulmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Kadir Kınar, "Arap Gramerinde Âmil Teorisi", *Bilimname Haziran/2* (2006), 157.

¹¹ Bir şeyi misali olan şeye hamletmek manasında kullanılan bir terimdir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Durusoy, "Kıyas", *DİA*, 25, İstanbul 2022, s. 524; Kıyasettin Arslan, "Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar", *Turkish Academic Research Review* 1/1 (15 Aralık 2016), 61-79.

¹² Şimşek, *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri*, 76.

¹³ Halef el-Ahmer, *Mukaddimetun fi'n-nahv* (Dımaşk: Vizâratu's-sekâfe ve'l-irşâdu'l-kavmî, 1961), 33.

¹⁴ Ebû Usmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız, *Kitabu'l-hayavân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 64.

¹⁵ Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-Cumel fi'n-nahv. 'Ali Tefvîk el-Hamd (Thk.)* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1984), 5-40.

¹⁶ Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan Zubeydî, *el-Vâdih, ('Abdulkerîm Halîfe (Thk.)* (Amman: Dâru Celîs, 2011), 22.

çaba sarf etmiştir. İbn Hazm'ın dildeki eksiklikleri semâ yoluyla düzeltmeyi öngörmesi, onu Arap dili gramerinde yenilikçi görüşte olan en eski dönem dil bilginlerinden birisi olarak karşımıza çıkartmaktadır.¹⁷ İbn Hazm'ın nahivle ilgili tecdîd anlayışının metodolojik ve pedagojik olmasından dolayı etkisinin günümüze kadar devam ettiği müşahade edilmektedir.

Aynı zamanda İbn Haldûn, *Mukaddime*'sinde Arapların Acemlerle aynı coğrafyada yaşamak zorunda kalmalarından dolayı etki-tepki döngüsüyle Arapçanın farklı dil unsurlarına maruz kaldığını belirtmiştir. Ona göre Arapçaya bundan dolayı çok sayıda farklı ifade girmiş ve âlimler de bu duruma önlemler almışlardır. Böylesi bir atmosfer, nahivin başlangıcı olmuştur. Dilcilerin yeni geliştirdiği kavram ve terimlerin bir çatı altında toplanmasıyla nahiv ilmi ete kemiğe bürünmüştür.¹⁸

Tüm bu çalışma ve söylemlerin gerisinde İbn Madâ, kendi dönemine kadar gelen tartışmaların en alevli olanını başlatmıştır. Onun bu minvalde yazdığı *er-Reddu 'ale'n-Nuhât* adlı eseri kendinden sonraki tartışmalara da kapı aralamıştır.¹⁹ İbn Madâ, söz konusu eserinde, Arap nahivinde yer almadığı halde nahivciler tarafından dile eklenen kıyas ve illet gibi konulardan dolayı asıl meseleden uzaklaşıldığını iddia ederek buna müsebbip olan dilcileri eleştirmiştir.²⁰

Ne var ki yapılan bütün bu çalışmalar, fasih Arapçaya en ufak bir halel getirmemiş aksine onun öğretilmesi noktasında yeni metodolojilerin bulunması hedeflenmiştir. Kaldı ki sözünü ettiğimiz şahsiyetler, İslam tarihinde âlim sıfatıyla hak ettikleri yerleri almışlardır.

Arap dilinin gramerinin kolaylaştırılması üzerine tartışan yukarıda isimleri zikredilen kişilerin çalışmalarının iyi niyet üzere devam etmesine mukabil, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Batılılarca, Müslim ve gayrimüslim Araplarca, Arapçaya çeşitli müdahaleler olmuştur.

Çalışmanın özgünlüğü noktasında, ülkemizde yapılan araştırmaların mahiyetine baidığında şu çalışmalarla karşılaşılmaktadır: Şahin Şimşek'in, "Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri" adlı eserlerinde sadece Arap nahivine yönelik ve Arapların yapmış olduğu çalışmalara yer verilmektedir. Şimşek'in "İbrahim Mustafa'nın Nahiv İlminin Islahına Dair Görüşleri"²¹ ve "Klasik Dönemde Pratik ve Pedagojik Olarak Arap Gramerini Kolaylaştırma Çalışmaları"²² başlıklı makalelerinde nahiv ilmine dair ortaya konulan tecdîd, teshil ve tebsit gibi konular ve söz konusu çalışmaları

¹⁷ Said Afganî, *Nazarât fi'l-luğa 'inde İbn Hazm el-Endelûsî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1969), 45.

¹⁸ Ebû Zeyd Velîyyuddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed et-Tünüsî İbn Haldun, *Mukaddime (Divânü'l-mubtede ve'l-haber fi'eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men aşarahum min zevîş-şe'ni'l-ekber)* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 201.

¹⁹ Şimşek, *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri*, 74.

²⁰ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdurrahman el-Laḥmî el-Ḳurṭûbî İbn Maḏâ, *er-Reddu 'ale'n-Nuhât* (Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, 1979), 65.

²¹ Şahin Şimşek, "İbrahim Mustafa'nın Nahiv İlminin Islahına Dair Görüşleri", *Dergiabant* 6/12 (30 Aralık 2018), 430-456.

²² Şahin Şimşek, "Klasik Dönemde Pratik ve Pedagojik Olarak Arap Gramerini Kolaylaştırma Çalışmaları", *Journal of International Social Research* 11 (30 Aralık 2018), 1227-1244.

işleyen âlimler ele alınmaktadır. Aynı şekilde Hacı Çiçek ve Mohammad Malek Khaznawî'nin "Modern Çağda Arap Gramerinin Yenilenmesi ve Kolaylaştırılmasına Dair Yapılan Çalışmalar"²³ adlı makalede de Arap nahivini kolaylaştırmayı ve yenilemeyi öngören çalışmalara tarihî bir perspektif çizilmektedir. Benzer şekilde Halil İbrahim Kaçar ve Muhammet Çelik tarafından kaleme alınan "Günümüzde Nahiv Konularının Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Çalışmalar"²⁴ başlıklı makalede tarihî gelişim seyriyle beraber nahivde değiştirilmesi öngörülen konular üzerinde durulmaktadır. Ali Bulut'un da "İbn Madâ'nın Arap Dilindeki Âmil Nazariyesine Yönelik Eleştirileri"²⁵ adlı makalesi de âmil nazariyesi üzerinde durarak nahive yönelik çalışmaları ve gerisindeki dil felsefesine dikkatleri çekmektedir. Halil Koçak'ın "Arap lehçeleri üzerine araştırmalar-Mısır lehçesi örneği"²⁶ adlı çalışması da Mısır lehçesinin ortaya çıkma süreçleri üzerinde durmaktadır.

Konu dâhilinde, doktora, yüksek lisans, kitap ve makale düzeyinde hazırlanan çalışmalar hem içerik hem de kapsam bakımından bu çalışmadan farklılık göstermektedir. Nitekim konunun perspektifinde Mısır'ın da örneklem olarak tercih edilmesinin en büyük nedenlerinden birisi, buranın Osmanlı'nın dağılmasından sonra milliyetçilik dalgasıyla alevlenen bu türden tartışmaların merkezi olmasıdır. Bu çalışmayı, Arapça için yapılan kolaylaştırma, yenileme ve benzetme gibi başlıklara sahip çalışmalardan ayıran özellik, onun, Mısır merkezli yürütülen fasih dili tahrif çalışmalarını kapsaması ve bu alanda bir literatürü kronolojik olarak ortaya koymasındadır. Mısır, tarihî ve siyasî konumundan dolayı sözü edilen müdahalelere merkezlik etmiştir. Bunun nedeni Napolyon'un beraberinde getirdiği Batılılar ve 1860 yılındaki Lübnan iç savaşından kaçarak buraya yerleşen Marunilerdir.²⁷

Mısır'a yabancı olan bu iki akımın, orjini Mısır olan bir takım çevreleri etkilemeleri sonucunda yeni tezlerin ileri sürüldüğü ve bazı çalışmaların yapıldığı dikkat çekmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde söz konusu konuyla alakalı yapılanlar değerlendirilecektir.

1. Yabancıların (Arap Olmayanların) Tahrif Çalışmaları

Dinî nedenlerle Kur'ân-ı Kerim'in 1143 yılında Robert Ketton (ö. 1160) tarafından Latinceye tercüme edilmesiyle²⁸ Arap olmayanların Arapçaya ilgileri hız kazanmıştır. Bu durum, 1312 yılında Roger Bacon'un (ö. 1292) girişimiyle icra edilen; Paris, Oxford, Polonya ve Viyana gibi merkezlerde Arapçanın araştırılması ve

²³ Hacı Çiçek-Mohammad Malek Khaznawî, "Modern Çağda Arap Gramerinin Yenilenmesi Ve Kolaylaştırılmasına Dair Yapılan Çalışmalar", *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 11 (15 Haziran 2022), 30-54.

²⁴ Halil İbrahim Kaçar-Muhammet Çelik, "Günümüzde Nahiv Konularının Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Çalışmalar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (28 Haziran 2019), 65-86.

²⁵ Ali Bulut, "İbn Madâ'nın Arap Dilindeki Amil Nazariyesine Yönelik Eleştirileri" 6/23 (2006), 62-74.

²⁶ Halil Koçak, *Arap Lehçeleri Üzerine Araştırmalar – Mısır Lehçesi Örneği* (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2021).

²⁷ Gökhan Atılğan vd., *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat* (Yordam Kitap, 2015), 50-51.

²⁸ Ahmed İsmâil 'Amâyira, *Buhûs fi'l-istyrâk ve'l-luğa* (Amman: Dâru'l-beşir, 1997), 374.

öğretilmesini tavsiye eden Viyana konferansından²⁹ sonra da önem kazanmıştır. Burada ele alınan konular, aynı zamanda ittifakla karara bağlanan ilk resmi çalışmalar olma vasfını da taşımaktadır. İlerleyen süreçte Recoldo de Monte di Croce (ö. 1320) ve Johannes Von Segovia (ö. 1458) gibi bilginlerce yürütülen Arapçaya dair dil çalışmaları da Batı'da çeşitli eğitim kurumlarının tesis edilmesine zemin hazırlamıştır.³⁰

Konunun irdelenmesi açısından Batı'da farklı yer ve zamanda kurulan oryantalist talim merkezlerini zikretmek meselenin tarihî arka planı açısından önem arz etmektedir. Nitekim söz konusu kuruluşlar şu şekildedir: 1754'te eğitime başlayan Viyana Kanesil Okulu, 1795 yılında inşa edilen Paris Yaşayan Doğu Dilleri Okulu³¹, 1814 yılında kurulan Moskova Lazarev Okulu, 1857 yılında eğitim hayatına başlayan Londra Üniversitesi Fasih ve Ammi Dil Bölümü ve 1891 yılında kurulan Berlin Doğu Dilleri Okulu ile Macaristan Ortadoğu Dilleri ve Doğu Ekonomik İlimleri Kraliyet Fakültesi önem arz etmektedir.³² Söz konusu eğitim kurumlarının tesisinde ticarî ilişkiler ve dinî yaklaşımlar daha belirleyicidir.³³ Buralardan eğitim alan kişilerin, misyon şefleri olarak Arap coğrafyasında yer almaları sonucu siyasî, askerî ve idârî alanların yanı sıra eğitim alanında da değişim-dönüşümler meydana gelmiştir. Eğitim alanında ortaya çıkan tartışmaların başında da onun aracı konumundaki dil özelinde olmuştur.

Mısır'ın ilk önce Fransız³⁴ daha sonra İngilizlerce işgal³⁵ edilmesinden sonra buralara görevli olarak gelen misyon şeflerinin, Arapçaya dair pek çok çalışma içerisinde girdikleri gözden kaçmaz. Yapılan çalışmalardaki en büyük gaye Arapçayı tahrip ederek Arap ve İslam birliğini bozmaktır. Mısır'da sözünü ettiğimiz kurumlarla bağlantılı kişilerce kullanılan en büyük argüman ise Mısırlıların Arap olmadıkları aksine Fenikeli oldukları ve onların köklü bir firavun medeniyeti üzerinde yükseldikleri düşüncesidir. Bu dönemde fasih Arapçanın sosyal hayattan tamamen atılması ve yerine diyalektin³⁶ tesis edilmesi desteklenmiştir. Bu konuda ciddi çalışmalar yapılmış, basım-yayın araçları kullanılmış ve düşüncenin dayanakları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın hamilerinin en bariz iddiaları da şu şekilde olmuştur: Fasih Arapça modern çağa ayak uyduramamaktadır, aynı zamanda o, toplumun düşüncelerini ifade etmede sınırlı kalmaktadır. Öyle ki fen ve edebiyat ilimlerinin öğrenimi tüm halkın ihtiyacıdır ancak herkes bu imkana fasih Arapçadan dolayı sahip olmamaktadır. Bu minval üzere yabancıların/müsteşriklerin ortaya koydukları çalışmalardan bazıları şunlardır:

Cari yönetimin Kahire Hidiviyye Kütüphanesi müdürü Wilhelm Spitta'nın (ö. 1924), 1880 yılında yayımlanan *Kavâidu'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-'ammîye fi Mısır*

²⁹ Amâyira, *Buhûs fi'l-istırâk ve'l-luğa*, 377.

³⁰ David Thomas - Alex Mallet, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 4 (1200-1350)* (BRILL, 2012), 687.

³¹ "A Rich History", *Inalco* (13 Aralık 2018).

³² Nefûse Zekerîâ Sa'îd, *Târîh ed-da' ve ilâ'l-'ammîye ve âsârehâ fi Mısır*, Dâru'l-me'ârif, 1964, s. 11.

³³ Eyüp Tanrıverdi, "Alman Doğubilimciliğinin Dünü, Bugünü, Yarını/ Arabic Studies In German: Background And Current Stuation", *Şarkiyat Mecmuası*, 21 (2012): 182.

³⁴ Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi: 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla* (İstanbul: Yordam Kitap, 2016), 37.

³⁵ Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi: 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, 214.

³⁶ Halk dili, avamca

(Mısırdaki Halk Arapçasının Dilbilgisi) kitabı önemlidir.³⁷ Bu çalışma, Mısır lehçesinin müstakil bir dil olarak öğretilmesi için hazırlanan eserlerin başında gelmektedir. Eser, Mısır diyalektinin dilbilgisi kurallarını ilk defa işlemeye çalışması babında önem arz etmektedir.³⁸ Spitta, eserinin giriş bölümünde uzunca kaleme aldığı Mısırlıların Arap olmadıklarına dair iddiaları da eserin yazılma amacı açısından önem arz etmektedir. İlerleyen süreçte 1886 yılında Spitta'nın yerine kütüphane müdürlüğüne atanan Alman asıllı Dr. Karl Vollers'in (ö. 1909) 1890 yılında yayımlanan *el-Lehcetu'l-'Arabîyyetu'l-hadîse* (Modern Arap Lehçesi) adlı eseri de Spitta'nın takip ettiği metotla kaleme alınmıştır. Bu eserin Latin alfabesiyle yazılmış olması tahrif çalışmaları açısından kayda değerdir.³⁹ Kur'ân'ın diliyle ilgili çeşitli çalışmalar da yürüten Vollers, aynı zamanda onun mahiyetiyle ilgili Müslüman âlimleri ve ümmeti rahatsız eden iddialar da ileri sürmüştür.⁴⁰

İngiliz Oryantalist/Hakim John Selden Willmore'in (ö. 1936), 1901 yılında yayımladığı *el-'Arabîyyetu'l-mahkiyye fi Mısır/The Spoken Arabic of Egypt* (Mısır'da Konuşulan Arapça) kitabı da sadece Mısır diyalektini öğretmeyi hedeflemekle beraber İngiliz dilinin mevcut durumdaki Mısır diyalektini besleyeceği iddiasında bulunmaktadır.⁴¹ Diğer bir İngiliz misyoner William Willcocks (ö. 1932) da İngilizlerin Mısır'ı işgali esnasında fasih dilin özellikle de nahivin çok zor olduğu teziyle Mısır lehçesinin resmi dil olarak kabul edilmesini öngören bir teklifi hazırlamış ve bunu ilgililere sunmuştur.⁴² Willcocks, Mısır pamuğunun sulanmasında görevlendirilmiş uzman bir İngiliz mühendisidir. O, günümüzde bile istifade edilen Mısır'daki farklı bölgelere ait ilk sulama haritalarını çıkaran kişidir. William Willcocks, aynı zamanda Arapçayı diyalektleriyle birlikte iyi derecede öğrenmiştir. Bunun yanı sıra o, Mısırlıların atalarının Fenikeliler olduğunu verdiği konferanslarla kabul ettirmeye çalışmıştır.⁴³ Aynı zamanda Willcocks, bu konferanslarda fusha ibareler vererek onun ne kadar zor olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.⁴⁴

İngilizler tarafından yapılan çalışmalara kılavuzluk eden ilk çalışmalardan birisi de Lord Dufferin lakablı Frederick Hamilton-Temple-Blackwood'a (ö. 1902) aittir. Dufferin, 1860-61'deki Lübnan-Suriye iç savaşını çözmekle görevli uluslararası bir komisyonda İngiliz delegesine başkanlık yaptığı⁴⁵ sırada bir rapor yayımlanmış ve halk diyalektinin fusha yerine eğitim, kültür ve sosyal hayatta kullanılmasının zorunlu olduğunu söylemiştir.⁴⁶

Batılılarca sözü edilen çalışmaların yapılmasında ve eserlerin yazılmasında Mısırlı ve Suriyeli Araplardan yardım alınmıştır. Özellikle *Ahsenu'n-nihâb fi ma'rifeti*

³⁷ Usâme Mehli, "Âliyâtu'l-mustaşrikîn lihedemi'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-fushâ", *Mecelletu defâtiri's-ş-a'bi'l-Cezâiriyye* 4/3 (2017), 33.

³⁸Zekerîâ Sa'îd Nefûse, *Târîh ed-da've ilâ'l-'ammîye ve âsârehâ fi Mısır* (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1964), 18.

³⁹ Nefûse, *Târîh ed-da've ilâ'l-'ammîye ve âsârehâ fi Mısır*, 25.

⁴⁰ Hilal Görgün, "Vollers, Karl", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul, 2013), 43/125-126.

⁴¹Fâtîm Halîl Mahcazî, "el-İnhirâfu'l-luğai ve esbâbuhâ ve 'ilâcuhâ" (Erişim 14 Mayıs 2022).

⁴² Mahmûd Kîşâne, *Luğatu'l-Kur'ân fi manzûri'l-istîrâk* (Necf: Merkezu'l-fihrist ve nazmu'l-ma'lûmât, 2021), 25.

⁴³ Mehli, "Âliyâtu'l-mustaşrikîn lihedemi'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-fushâ", 32.

⁴⁴ Nefûse, *Târîh ed-da've ilâ'l-'ammîye ve âsârehâ fi Mısır*, 12.

⁴⁵ Carolyn Harris, "Lord Dufferin | The Canadian Encyclopedia" (Erişim 03 Eylül 2022).

⁴⁶ Mehli, "Âliyâtu'l-mustaşrikîn lihedemi'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-fushâ", 32.

lisâni'l-'Arab adlı eserin yazarı Muhammed 'Ayyâd et-Tantâvî (ö. 1861) ve Mihâyil es-Sibâğ (ö. 1816) bu çalışmalara katkıları konusunda dikkat çekmektedir.⁴⁷ et-Tantâvî, Rusya merkezli okullarda da bu görevini icra etmiştir.⁴⁸ Diğer yandan Alman asıllı dilbilimci Wilhelm Van Humboldt'un (ö. 1859) "İnsan değerlerini diline yansıtır ve istenirse bunların dilden çıkarılması ve kişinin ondan uzak tutulması mümkündür."⁴⁹ şeklindeki düşüncelerin Mısır'da çok yaygın olduğu dikkat çekmektedir. Burada ifade edilen değerler İslâmî değerler, dil ise fasih dildir.

2. Gayrimüslim Arapların Tahrif Çalışmaları

Mısır merkezli yürütülen çalışmaların bir ayağının Arap asıllı ve Müslüman olmayan kişilerce yapıldığı müşahede edilmektedir. Çoğu Lübnanlı ve Suriyeli Arapların oluşturduğu bu fırkanın başında İsa İskender Maoluf (ö. 1914) gelmektedir. Maoluf, Lübnanlı Ortodoks bir aileye mensuptur. Aralarında Türkçenin de bulunduğu sekiz dili iyi derecede bilmektedir. 1902 yılında yayımladığı *el-Luğatu'l-fushâ ve'l-luğa* (Fasih Dil ve Dil) adlı çalışmasında Arapların geri kalmışlıklarının nedeni olarak fasih dili göstermektedir.⁵⁰ Onun aynı zamandan Arap Dili Kurulu üyesi olmasından dolayı bu fikirleri önem arz etmektedir. Maoluf'un bu türden fikirlerini en çok destekleyen kişi Selâme Mûsâ'dır (ö. 1958). O, adeta tüm yaşamını fasih dili tahrif çalışmalarına adamıştır. Mûsâ, burada ilk Arap sosyalist-komünist hareketleri başlatan ve aynı adla parti kuran Mısırlıdır. Onun, Batılılaşma üzerine bina ettiği fikirlerinin altında Mısırlıları orijin bakımından Arap olmadıklarına inandırmak vardır. Irk birliğini bozmak, elbette ki Mısır'ı ümmetten koparmak anlamına gelir. Bu hususta çeşitli eserler yazan Mûsâ'nın en önemli çalışması ise *el-Belâğatu'l-'asrîyye ve'l-luğatu'l-'Arabiyye* (Modern Belagat ve Arapça) adlı kitabıdır. Bu eser, onun fasih Arapçayı tahrif etmek için düşüncelerini tedrici olarak yazdığı bir eserdir.⁵¹

Mûsâ, ilk olarak Fasih Arapçanın yerine halk dilinin tesisini önermiş ve bu hususta çalışmalar yapmıştır. Bunun için Mûsâ, İsrail'in dili ihya programına daima atıf yapmış ve dayanak olarak da Mısırlıların "Kadim Firavunlar" geleneğinden geldiği tezine başvurmuştur. Başka bir ifadeyle dilde Firavunculuğu başlatmıştır.⁵² Başarılı olamayacağını anlayınca Türkiye örneği üzerinden Arap alfabesinin Latin alfabesiyle değiştirilmesi çalışmalarını başlatmış, "Türkiye'nin üzerindeki kamburu atarak" Batılılaşma yolunda en büyük mesafeyi kat ettiğini iddia etmiştir.⁵³ Bu fikri de tutmayınca bu defa fasih-diyalekt karışımı bir dil tesisi; melez bir dil çalışması başlatmıştır. Bu çalışma kitabı olarak tam bir başarı elde etmese de görsel ve yazılı basında günümüzde bile çok rağbet görmektedir.

Selâme Mûsâ, Nobel Edebiyat ödülü alan ilk Arap asıllı yazar olan Necip

⁴⁷ Nefûse, *Târîh ed-da'Ve ilâ'l-'ammîye ve âsârehâ fî Mısır*, 12.

⁴⁸ The encyclopaedia of Islam, 2/166 Leiden, s. 190.

⁴⁹ Wilhelm Von Humboldt, *Gesammelte Schriften (GS)* (Berlin: Königliche Preussischen Akademie der Wissenschaft (Yay. haz.). B.Behr's Verlag, 1936), 621.

⁵⁰ Mehî, "Âliyâtu'l-mustaşrikîn lihedemi'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-fushâ", 33.

⁵¹ Encümen Bayram, "Selâme Mûsâ'nın Dil Özelindeki Savlarının el-Belâğatu'l-'asrîyye e'l-luğatu'l-'arabiyye Adlı Eserindeki Dayanakları", *Turkish Academic Research Review* 1/1 (2016): 23-47.

⁵² Encümen Bayram, *Dilde Firavunculuk ve Selame Mûsa* (Ankara: İlahiyat Kitap, 2022), 91.

⁵³ Bayram, "Selâme Mûsâ'nın Dil Özelindeki Savlarının el-Belâğatu'l-'asrîyye e'l-luğatu'l-'arabiyye Adlı Eserindeki Dayanakları", 26.

Mahfûz'un (ö. 2006) fikir babası ve eserlerini ilk defa dergisinde yayımlayan kişidir. Musa'nın fikirleri Mahfûz'un yanı sıra kendinden sonraki pek çok nesli de etkilemiştir. O, bu konu dâhilinde çok sayıda siyasi-sosyal yapının; parti-dernek-vakıf ve örgütün türemesine neden olmuştur.⁵⁴

Bir diğer şahıs da Louis 'Awad (ö. 1990)'tır. O, Musa'nın Marksist fikirlerini benimsemiştir. Cambridge ve Princeton Üniversitelerinde edebiyat eğitimi alan ve Kahire Üniversitesi'nin ilk İngilizce profesörü unvanını edinen 'Awad, "Edebiyatta devrim" diye ifade ettiği fikirlerinin en temelinde fasih dili tahrif vardır. Onun bu niteliğinin gerisinde klasik Arap şiiri formlarını ve şiirin dilini reddederek getirmeye çalıştığı Batı orjinli yeni edebiyat formatları söz konusudur.⁵⁵

Aslen Lübnanlı olan ancak İngilizlerin desteğiyle Mısır ve Sudan da *el-Mukat-tam* adlı gazeteyi ve *es-Sûdân* isimli dergiyi neşreden Yakup Sarrûf (ö. 1927) da halk diyalektini öne çıkaran çalışmalar yapmıştır. Sarrûf milliyetçi duruşuyla çıkardığı dergi ve gazetelerin yanı sıra tiyatrolar da sahnelemiştir.⁵⁶

Bu çalışmalara fasih dilin önemine binaen tamamen fasih dille yazdığı şiirlerle Hâfız İbrahîm (ö. 1932), Mustafa Sadık er-Rafî'î (ö. 1927) ve Halil Yazıcı (ö. 1927) gibi âlimler tarafından tepkiler ortaya konmuş ve reddiye mahiyetinde fasih dilin eşsiz belâğî özelliklerine dair eserler yazılmıştır. Özellikle Hafız İbrahim'in (اللَّهُمَّ)

"Arapça, Halkına Ölüm Fermanını Duyuruyor." şiiri fasih dilin önemini vurgulayarak Arapların konuya dikkatlerini çekmiştir.⁵⁷

Günümüz Mısır toplumunda, fasih dili tercih edenler ve diyalekt dili tercih edenler olmak üzere iki dil akımı doğmuştur. Bu durum toplumun eğitim alanında ikiye bölünmesine yol açmıştır. Oluşan iki başlı akım, günümüzde dahi Mısır okullarında öğretmenlerin konumunu fasih dille eğitimi tercih edenler, diyalekti kullananlar şeklinde bir gruplaşmanın doğmasına sebep olmuştur. Bu manada toplumda ve eğitimde bir bölünmeyi de doğurmuştur.

3. Müslüman Arapların Tahrif Çalışmaları

Bu başlıkta aslı Arap olup aynı zamanda İslam dinine müntesip olan Arapların çalışmaları üzerinde durulacaktır. Nitekim Muhammed 'Ayyâd et-Tantâvî (ö. 1861) *Ahsenu'n-nuhâb fi ma'rifeti lisâni'l-'Arab* (Arap Dilini Öğrenmedeki Seçeneklerin En İyisi) adlı eserini 1848 yılında yayımlamıştır. Bu eser aynı zamanda Arap ülkeleri dışında diyalekt öğretiminde kullanılan ilk eser olma vasfı kazanmıştır.⁵⁸

Neslin üstadı ve Mısır liberalizminin babası lakaplarıyla bilinen Ahmet Lütfi es-Seyyîd'in (ö. 1963) "Arap Dilini Mısırlılaştırma" projesi kendisinden sonraki

⁵⁴ Bayram, "Selâme Mûsa'nın Dil Özelindeki Savlarının el-Belâğatu'l-'asrîyye e'l-luğatu'l-'arabiyye Adlı Eserindeki Dayanakları", 30.

⁵⁵ Luciano Adams Beige, "Louis Awad's Secular Tradition; Samir Nakash's Love of Arab Culture; Rethinking Edward Said's 'Orientalism'; Arab Satellite Tv Funding", 2019, 10: 48.

⁵⁶ Hilal Görgün, "Sarrûf, Ya'kûb", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2009), 36: 166.

⁵⁷ Süheyla Yukarıpınar, "Hafız İbrahim'in Arap Diline Dair Kasidesi Ve Türkçe Çevirisi", *Mirkat.org*, 02 Mart 2021, <https://mirkat.org/tum-icerikler/hafiz-ibrahimin-arap-diline-yazdigi-kaside-ve-turkce-cevirisi/>.

⁵⁸ The encyclopaedia of İslam, Leiden 2/166, s. 190.

dönemlerde dil özelinde yapılan çalışmalar için önemli bir referans olma özelliği taşımaktadır. Muhammed Abduh ve Cemalettin Afganî'nin yenilikçi fikirlerinden çok etkilenen es-Seyyîd, 1913 yılında *el-Cerîde* adlı dergide yayımladığı bir makaleyle fasih dilin Mısırlılaştırma çağrısında bulunmuştur.⁵⁹ Milliyetçi bir özellik taşıyan Mısırlılaştırma (Temsîr)⁶⁰ çağrısı günümüze kadar pek çok Mısırlıyı etkilemiştir. O, orjini Batılı dillere ait olan otomobil, telefon, bisiklet vb. kelimelerin direkt alınması gerektiği düşüncesinden dolayı onların Arapçalaştırılmasına da karşı çıkmıştır.⁶¹ Ahmet Lütfi es-Seyyîd, bu çağrılarını onun Eğitim bakanlığı, Arap Dil Kurulu başkanlığı yapmasından dolayı önemlidir. Seyyîd'in çalışmalarını, en çok benimseyen ve çalışmalarlarıyla destekleyen kişilerden birisi Mahmud Teymûr (ö. 1973) olmuştur. Teymûr, *'Usfûrun fî kafes* ve *'Abdu's-settâr Efendî* adlı tiyatro çalışmalarını Mısır diyalekti ile kaleme almıştır.⁶²

Önceki başlıkta Selâme Mûsâ ile aralarındaki ilişki üzerinde durduğumuz Nobel Edebiyat Ödülü sahibi ilk Arap yazar Necib Mahfûz da *Tecdü'l-fikri'l-'arabî* adlı kitabında fasih dili hedef almıştır. Mahfûz, klasik mirası reddederek halkın anlayabileceği bir edebiyatın tesisinin zorunlu olduğunu vurgulayarak⁶³ hem diyalekti desteklemiş hem de fasih dile karşı çıkmıştır. Benzer şekilde İbrahim 'Abdulkâdir el-Mâzinî (ö. 1949) de 1935 senesinden ölümüne değin kaleme aldığı *Huyûtu'l-'ankebût*, *Fî't-tarik* ve *Min'en-nâfizeti* gibi bazı hikâyelerinde Mısır diyalektini açıkça kullanarak bu cenahta yer almıştır. Ancak Mâzinî, her ne kadar hikâyelerine gerçeklik kazandırmak maksadıyla bunu yapmış olsa da onun Mısır milliyetçisi duruşu ve yeni bir Mısır milleti inşa etmeye yönelik düşünceleri bu tavrında etkili olmaktadır.⁶⁴

Kâsım Emîn (ö. 1908) ve Ahmet Emîn (ö. 1954) kardeşler⁶⁵ de çeşitli çalışmalar yapmışlardır: Kâsım Emîn fasih grameri hedef alarak; irabın kaldırılmasını ve bütün kelimelerin tek hareke (sukûn) üzere okunması üzerine çabalar sergilemiştir. Ahmet Emîn ise genel yayın yönetmenliğini yaptığı *es-Sekâfe* adlı dergide yayımladığı bazı makalelerinde diyalektin kullanılmasını savunmuş, Latin alfabesinin Arap alfabesi yerine kullanılması fikrini benimsemiştir.⁶⁶

İlk Edebi Arap Romanı *Zeyneb*'in yazarı Muhammed Hüseyin Heykel (ö. 1956)

59 Sa'îd, *Târîh ed-da've ilâ'l-'ammîye ve âsârehâ fî Mısır*, s. 124.

60 Milli ve manevî açıdan bir Mısırlı kimlik inşasını amaç edinen bir yapıdır. Bkz. Nefûse, *Târîh ed-da've ilâ'l-'ammîye ve âsârehâ fî Mısır*, 120-123.

61 Sâlih Marhabâvî, "Devru'l-mustaşrikîn fî muhâveleti iksâi'l-'arabîyeti'l-fushâ ve ihlâli'l-'ammîye mahalehâ fî'l- kitâbeti'l-'edebîyye", *Mecelletu 'ulûmi'l-luğati'l-'arabîyye ve âdâbihâ* 9/2 (2017), 288.

62 Marhabâvî, "Devru'l-mustaşrikîn fî muhâveleti iksâi'l-'arabîyeti'l-fushâ ve ihlâli'l-'ammîye mahalehâ fî'l- kitâbeti'l-'edebîyye", 289.

63 Marhabâvî, "Devru'l-mustaşrikîn fî muhâveleti iksâi'l-'arabîyeti'l-fushâ ve ihlâli'l-'ammîye mahalehâ fî'l- kitâbeti'l-'edebîyye", 290.

64 Marhabâvî, "Devru'l-mustaşrikîn fî muhâveleti iksâi'l-'arabîyeti'l-fushâ ve ihlâli'l-'ammîye mahalehâ fî'l- kitâbeti'l-'edebîyye", 294.

65 Kâsım Emin ve Ahmet Emin, Arap edebiyatında Emin kardeşler şeklinde ün yapmışlardır. Kâsım Emin kadının özgürlüğü ve edebiyatla ilgili yaptığı çalışmalar ve irabın kaldırılması konusunda beyan ettiği fikirlerinden dolayı ün kazanmışken Ahmet Emin ise Kahire Arap Dil Kurulu başkanı olarak daha çok dil konusundaki araştırmalarıyla bilinmektedir. Bkz: Hulusi Kılıç, "Ahmed Emîn", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) (İstanbul, 1989), 2/63.

66 Ahmed Emîn, "et-Taklîm ve't-tad'îm fî'l-luğa", *es-Sekâfe* 10/145 (1941), 7-10.

de Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenciyken milliyetçi düşüncelerden etkilenmiş ve onu kaleme almıştır. Heykel, her ne kadar bu romanının tamamını diyalektle yazmamış olsa da eserin çoğu diyalogunu halk diyalektiyle yazmıştır. Nitekim Mısırlıların yeni tanıştığı bu edebî tür, dönemin şartları gereği halk tarafından hemen kabul edilmiş ve yeni kaleme alınan romanlara da ilham kaynağı olmuştur. Bu çalışma direkt fasih Arapçayı hedef alarak yazılmamış olsa da dolaylı bir şekilde diyalekti özendirme açısından dikkat çekicidir.⁶⁷

Ezher Üniversitesi'nin ıslahatçı kanadında yer alan öğretim üyelerinden Abdulmute'âl es-Sa'îdî (ö.1959) *en-Nahvu'l-cedîd* adlı eserinde nahiv geleneğini işledikten sonra dilin modernleştirilmesi üzerinde durmuştur. Yazar daha çok Şevki Dayf'ın çalışmalarına atıfta bulunarak klasik dilcilerin sıklıkla üzerinde durduğu mebnilik ve mahallî irâbı reddetmiştir.⁶⁸ Bu çalışma, her ne kadar doğrudan dili tahrif etmeye yönelik olmazsa da dolaylı olarak zihinlerde fasih dilin zorluğu Ezherliler tarafından da kabul ediliyor şeklindeki birtakım fikirlerin oluşmasına neden olmuştur. Modern dil âlimlerinden birisi olarak kabul edilen Abdurrahmân Eyyûb de (ö.1988) es-Sa'îdî gibi ortaya koyduğu düşüncelerini *Dirâsâtun nakdiyyetun fi'n-nahvi'l-'Arabî* isimli eserinde derlemiştir. O da nahivin sürekli yenilenmesi gereği üzerinde durarak Arap gramerinde öğrencinin zihnini bulandıran konuların kaldırılması ve etkisinin azaltılmasını vurgulamıştır.⁶⁹ Onun eserinde çokça "öğrencinin aklını bulandıran" şeklindeki ifadeleri kullanması dilin öğrenilmesi noktasında sınırlara sebebiyet vermektedir.

Emin el-Hûlî (ö. 1966) *Menâhîcu't-tecdîd fi'n-nahvi ve'l-belâğa ve't-tefsîr ve'l-âdâb* adlı eserinde Mısır'daki problemin temelde konuşulan dil ile eğitim alınan dilin farklı olduğuna değinmektedir.⁷⁰ Yani: sokakta insanlar, diyalektle konuşurken okulda fusha ile eğitim görmektedirler. el-Hûlî'nin bu eserindeki tespiti, fasih dilden yana olmayanlar için referans olarak kullanılmıştır. İbrahim Mustafâ da Hûlî'nin eserine içerik bakımından benzeyen *İhyâu'n-nahv* adında bir kitap kaleme almıştır. Mustafâ da tıpkı el-Hûlî gibi Arapça öğretimin öğrenci nezdinde daha çok anlaşılır kılınması gayesiyle çalışmalar sürdürmüştür.⁷¹ O, nahivle yapılacak işlevlerin nahivcilerce yanlış anlaşıldığını ve nahivin kelimenin son harekesi ile sınırlandırılmasının doğru olmadığını belirtmiş ve onların aynı zamanda istifham, nefy, ta'accub vb. ifade üsluplarını da ihmal ettiklerini vurgulamıştır. İşte Mustafâ'nın bu minval üzere geliştirdiği nahiv ilmiyle ilgili düşünceleri fasih dile yapılacak saldırılara ve çalışmalara az da olsa zemin oluşturmuştur.

Tahrif çalışmalarına referans gösterilen bir çalışmayı Şevki Dayf (ö. 2005) İbn Madâ'ya ait *er-Reddu 'ale'n-nuhât'* 1947 yılında tahkik etmekle yeniden

⁶⁷ Marhabâvî, "Devru'l-mustaşrikîn fi muhâveleti iksâi'l-'arabiyyeti'l-fushâ ve ihlâli'l-'ammiye mahalehâ fi'l- kitâbeti'l-edebîyye", 292.

⁶⁸ Sa'îdî Abdulmute'âl, *en-Nahvu'l-Cedîd* (Kahire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, 1947), 265.

⁶⁹ Abdurrahmân Muhammed Eyyûb, *Dirâsâtun nakdiyyetun fi'n-nahvi'l-'Arabî* (Kuveyt: Mu'essesetu's-Sabâh, ts.). önsöz.

⁷⁰ Emin el-Hulî, *Menâhîcu't-tecdîd fi'n-nahvi ve'l-belâğa ve't-tefsîr ve'l-âdâb* (Kahire: Mektebetu'l-'Usre, 2003), 12.

⁷¹ Ahmet Şen, "Ahmed Berânik'in en-Nahvu'l-Menhecî Adlı Eseri Bağlamında Nahiv Öğretiminin Kolaylaştırılmasına Yönelik Görüşleri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2019), 552.

alevlendirmiştir. Nitekim Dayf'ın sözü edilen eseri örnek olarak kaleme aldığı *Tecdîdu'n-nahv* adlı çalışması da önemlidir. Şunu belirtmekte yarar vardır ki Dayf'ın, Mustafâ'nın ve el-Hûlî'nin çalışmaları doğrudan fasih Arapçayı tahrif etmeye yönelik değildir ve böyle bir gaye ile yazılmamıştır. Aksine onun öğretilmesi noktasında bir metodolojiyi ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak, başka mecralarca bu çalışmalar, nahivde dolayısıyla fasih Arapçada varlık gösteren bir sorundan dolayı neşredildikleri düşüncesini doğurmuştur.

Hûlî ve Tahâ Hüseyin'in (ö. 1973) öğrencilerinden Abdulhamîd Yunûs da (ö. 1988) *er-Râvî'l-cedîd* ve *el-Mecelletu'l-cedîde* dergilerinde yayımladığı yazılarında sürekli diyalekti fusha yerine savunmuştur. *el-Mecelletu'l-cedîde*'nin Selâme Musâ'ya ait olması etki-tepki ilişkisi anlamında önemlidir. Ayrıca Tahâ Hüseyin ve Abdulhamîd Yunûs'un ortak özelliği ikisinin de âma olmalarıdır. Yunûs'un üniversiteye kabul edilmesinde rektör sıfatıyla Hüseyin'in etkili olduğu bilinmektedir.⁷²

Şair, hâkim, yazar ve siyasetçi kimlikleriyle öne çıkan Abdülazîz Fehmî Paşa (ö. 1951) da Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanılması için *el-Hurûfu'l-Lâtiniyye li kitâbeti'l-'Arabiyye*⁷³ başlıklı bir proje hazırlayarak bunu Kahire Arap Dil Kurulu'nun 1944 yılında toplanan yirmi dördüncü ve otuz birinci oturumlarında sunmuş⁷⁴, kabul edilmesi için basın-yayın ve siyaset aracılığıyla baskı yapmıştır. Ancak mevzu bahis çalışma kabul edilmemiştir.

Onun çağdaşı Tahâ Hüseyin ise fasih dilin çok zor olduğunu iddia etmiş ve fasih dilde yer alan ve hâlihazırda kullanılmayan pek çok kelimenin atılması çağrısında bulunmuştur. O, bundan dolayı içerisinde Ahmet Emîn, Abdulmecid eş-Şafi'î, Ali el-Cârim, İbrahîm Mustafâ'dan oluşan bir komisyon kurarak onlardan, nahivin kolaylaştırılması hususunda bir rapor hazırlamaları talebinde bulunmuştur. Nitekim hazırlanan rapor, Kahire Arap Dil Kurumu'na takdim edilmiş ve birkaç düzeltmeden sonra kabul edilmiştir.⁷⁵ Ancak Hüseyin, ömrünün sonunda bundan vazgeçerek içinde Peygamber Efendimiz'e övgülerin olduğu, konu dâhilinde de öz eleştirileri içeren *'Âlâ hâmişi's-sîre* eserini kaleme almıştır.

Sonuç

Hicri II. yüzyıldan itibaren İslam âlimlerince fasih Arapçaya yönelik ilk değişim çalışmalarının yapıldığı görülmüştür. Ancak bunlar tamamen yeni fetihlerle İslam'a giren farklı dil sahiplerine fasih Arapçanın daha rahat öğretilmesi içindir.

Mısır'da fasih dili tahrif etmeye yönelik ilk ciddi çalışmaların, müsteşrikler tarafından yürütüldüğü tespit edilmiş, aynı zamanda bu çalışmalara, Müslim ve gayrimüslim Arapların da katkı sağladığı görülmüştür. Yapılan sözü konusu çalışmaların bir bölümü hâlihazırda sürmekte ve etkileri devam etmekte olsa da başarı elde edilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

⁷² Muhammed el-Cevâdî, "Abdulhamîd Yunûs Evvelü Ustâzin 'Arabiyyin Li'l-Edebi's-Ş'abî Ve'l-Fülklûrî", erişim: 03 Eylül 2022, <https://www.aljazeera.net/blogs/2019/7/17/>.

⁷³ Söz konusu proje Hindâvî yayınevi tarafından 2017 yılında 120 sayfalık bir kitap şeklinde yayımlanmıştır.

⁷⁴ Abdülazîz Fehmî, *el-Hurûfu'l-Lâtiniyye likitâbeti'l-'Arabiyye* (Kahire: Hindâvî, 2017), 120.

⁷⁵ Şevki Dayf, *Tecdîdu'n-nahv* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2013), 26.

Yapılan tahrif çalışmalarının günümüzde Mısır'da dil öğretiminin tek çatı altında toplanmasına mâni olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmaların, okullarda fasih dil ile eğitimin yapılmasını benimseyen öğretmenler ve diyalekt ile eğitim yapılmasını benimseyen öğretmenler şeklinde eğitimcileri ikiye böldüğü neticesine varılmıştır.

Bu bağlamda araştırma yapacaklara, fasih Arapçayı tahrife dair çalışmalar yapan müsteşriklerin eserlerinin kapsamını ele almaları önerilir.

Author Contribution / Yazar Katkısı: *Research design / Çalışmanın tasarlanması:* EB (%50), KA (%50); *Literature review / Literatür taraması:* EB (%50), KA (%50); *Data collection / Veri toplama:* EB (%50), KA (%50); *Data analysis / Veri analizi:* EB (%50), KA (%50); *Writing the article / Makalenin yazımı:* EB (%60), KA (%40); *Revision the article / Makale revizyonu:* EB (%40), KA (%60).

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Afganî, Said. *Nazarât fi'l-luğa 'inde İbn Hazm el-Endelûsî*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1969.
- Ahmer, Halef el-. *Mukaddimetun fi'n-nahv*. Dımaşk: Vizâratu's-sekâfe ve'l-irşâdu'l-kavmî, 1961.
- 'Amâyira, Ahmed İsmâil. *Buhûs fi'l-istısrâk ve'l-luğa*. Amman: Dâru'l-beşir, 1997.
- Arslan, Kıyasettin. "Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar". *Turkish Academic Research Review* 1/1 (15 Aralık 2016), 61-79. <https://doi.org/10.30622/tarr.335506>
- Atılğan, Gökhan vd. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*. Yordam Kitap, 2015.
- Bayram, Encümen. *Dilde Firavunculuk ve Selame Mûsa*. Ankara: İlahiyat Kitap, 2022.
- Bulut, Ali. "İbn Mada'nın Arap Dilindeki Amil Nazariyesine Yönelik Eleştirileri" 6/23 (2006), 62-74.
- Câhız, Ebû Usmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-. *Kitabu'l-hayavân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424.
- cevâdî, Muhammed el-. "Abdulhamîd Yunûs Evvelu Ustâzin 'Arabiyyin Li'l-Edebi's-Ş'abî Ve'l-Fülklürî". Erişim 03 Eylül 2022. <https://www.aljazeera.net/blogs/2019/7/17/>
- Chomsky, Noam. *Dil ve Sorumluluk*. çev. Hüsnü Özasya. İstanbul: Ekin Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Cumahî, Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtu fuhûli's-su'ara*. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Çiçek, Hacı-Khaznawî, Mohammad Malek. "Modern Çağda Arap Gramerinin Yenilenmesi ve Kolaylaştırılmasına Dair Yapılan Çalışmalar". *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 11 (15 Haziran 2022), 30-54. <https://doi.org/10.54958/iiad.1071310>
- Dayf, Şevki. *Tecdîdu'n-nahv*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 2013.
- Emîn, Ahmed. "et-Taklîm ve't-tad'îm fi'l-luğa". *es-Sekâfe* 10/145 (1941), 6-11.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2019.
- Eyyûb, Abdurrahmân Muhammed. *Dirâsâtun nakdiyyetun fi'n-nahvi'l-'Arabî*. Kuveyt: Mu'essesetu's-Sabâh, ts.
- Fehmî, Abdulazîz. *el-Hurûfu'l-Lâtiniyye likitâbeti'l-'Arabiyye*. Kahire: Hindavî, 2017.
- Görgün, Hilal. "Vollers, Karl". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 43/125-126. İstanbul, 2013.
- Harris, Carolyn. "Lord Dufferin | The Canadian Encyclopedia". Erişim 03 Eylül 2022. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/frederick-temple-blackwood-1st-marquess-of-dufferin-and-ava>
- Hulî, Emin el-. *Menâhicu't-tecdîd fi'n-nahvi ve'l-belâga ve't-tefsîr ve'l-âdâb*. Kahire: Mektebetu'l-Usre, 2003.

- Humboldt, Wilhelm Von. *Gesammelte Schriften (GS)*. Berlin: Königlische Preussichen Akademie der Wissenschaft (Yay. haz.). B.Behr's Verlag, 1936.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Velîyyüddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed et-Tûnusî. *Mukaddime (Dîvânu'l-mubtede ve'l-haber fî eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men aşarahum min zevi's-se'ni'l-ekber)*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mađâ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdurrahman el-Laĥmî el-Ĥurġûbî. *er-Reddu 'ale'n-Nuhât*. Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, 1979.
- Kaçar, Halil İbrahim - Çelik, Muhammet. "Günümüzde Nahiv Konularının Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Çalışmalar". *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (28 Haziran 2019), 65-86.
- Karaman, Hayreddin - Dönmez, İbrahim Kafi. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı., 2007.
- Kılıç, Hulusi. "Ahmed Emîn". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 2/62-64. İstanbul, 1989.
- Kınar, Kadir. "Arap Gramerinde Âmil Teorisi". *Bilimname* Haziran/2 (2006), 157-179.
- Kişâne, Mahmûd. *Luġatu'l-Kur'an fî manzûri'l-iştîrâk*. Necef: Merkezu'l-fihrist ve nazmu'l-ma'lûmât, 2021.
- Koçak, Halil. *Arap Lehçeleri Üzerine Araştırmalar – Mısır Lehçesi Örneği*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, MasterThesis, 2021.
- Lutskiy, Borisoviç. *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi: 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*. İstanbul: Yordam Kitap, 2016.
- Mahcazî, Fâtin Halîl. "el-İnhirâfu'l-luġaî ve esbâbuhâ ve 'ilâcuhâ". Erişim 14 Mayıs 2022. <http://www.arabacademy.gov.sy/uploads/conferences/conference1/conf1-25.pdf>.
- Marhabâvî, Sâlih. "Devru'l-mustaşrikîn fî muhâveleti iksâî'l-'arabiyyeti'l-fushâ ve ihlâlî'l-'ammîye mahalehâ fî'l- kitâbeti'l-edebîyye". *Mecelletu 'ulûmi'l-luġati'l-'arabiyye ve âdâbihâ* 9/2 (2017), 279-297.
- Mehlî, Usâme. "Âliyâtü'l-mustaşrikîn lihedemi'l-luġati'l-'Arabiyyeti'l-fushâ". *Mecelletu defâtiri's-şâbi'l-Cezâirîyye* 4/3 (2017).
- Nefûse, Zekerîâ Sa'îd. *Târîh ed-da' ve ilâ'l-'ammîye ve âsârehâ fî Mısır*. Kahire: Dâru'l-me'ârîf, 1964.
- Sa'îdî, Abdulmute'âl. *en-Nahvu'l-Cedîd*. Kahire: Dâru'l-Fikr el-'Arabî, 1947.
- Sâlih, Suphi. *Dirâsât Fî Fikhi'l-Luġa*. Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1976.
- Şen, Ahmet. "Ahmed Berânîk'in en-Nahvu'l-Menhecî Adlı Eseri Bağlamında Nahiv Öğretiminin Kolaylaştırılmasına Yönelik Görüşleri". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2019). <https://doi.org/10.33931/abuifd.587962>
- Şimşek, Şahin. *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri*. Ankara: İlahiyat, 2019.
- Şimşek, Şahin. "İbrahim Mustafa'nın Nahiv İlminin İslahına Dair Görüşleri". *Dergiabant* 6/12 (30 Aralık 2018), 430-456.
- Şimşek, Şahin. "Klasik Dönemde Pratik ve Pedagojik Olarak Arap Gramerini Kolaylaştırma Çalışmaları". *Journal of International Social Research* 11 (30 Aralık 2018), 1227-1244. <https://doi.org/10.17719/jisr.2018.3011>
- Tacar, Pulat. *Kültürel Haklar: (Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi)*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1996.
- Tanrıverdi, Eyüp. "Alman Doğubilimciliğinin Dünü Bugünü Yarını/ Arabic Studies In German: Background And Current Stuation". *Şarkiyat Mecmuası* 21 (2012), 179-192.
- Thomas, David - Mallet, Alex. *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 4 (1200-1350)*. BRILL, Leiden-Boston., 2012.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk ez-. *el-Cumel fi'n-nahv. 'Alî Tevfik el-Hamd (Thk.)*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1984.
- Zubeydî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan. *el-Vâdih, ('Abdulkerîm Halife (Thk.)*. Amman: Dâru Celîs, 2011.
- Inalco. "A Rich History". 13 Aralık 2018. Erişim 05 Eylül 2022. <http://www.inalco.fr/en/inalco-university/rich-history>